

Prof. Liudas Truska

Recenzija Dr. Vyganto Vareikio darbui „Holokausto prielaidos. Antisemitizmas Lietuvoje XIX a. – XX a. pirma pusė (iki 1940 06 15)“

Darbo vertinimą apsunkina išvadų trūkumas. Manychiau, jog Sekretoriatas turėtų besąlygiškai reikalauti, jog užsakomųjų tyrinėjimų autoriai pateiktų ir išvadas. Juk Komisijai jos pirmiausia ir yra reikalingos, o tekstas (tyrimas) tėra išvadų pagrindimas.

Savo darbe dr. Vareikis pateikė gausią faktinę medžiagą apie antisemitizmą, jo raidą ir stiprėjimą Lietuvoje XIX a. ir pirmaisiais keturiais XX a. dešimtmečiais. Tačiau mano galva, stinga gilesnio faktinės medžiagos įprasminimo, jos teorinio apibendrinimo. Manychiau, jog antisemitizmo raida turėtų būti analizuojama žydų padėties Lietuvoje ir žydų lietuvių santykių apskritai kontekste. Kitaip, kaip tai atsitiko su dr. Vareikio rašiniu, gaunasi iškreiptas vaizdas.

Gera ar bloga žydų padėtis. Stiprus ar silpnas antisemitizmas – reliatyvūs dalykai. Apie tai galima spręsti, tik palyginus su kitomis šalimis. Tačiau recenzuojamame darbe to nėra padaryta.

Net ir žydų autoriai pripažįsta, jog žydų padėtis Lietuvoje iki I Pasaulinio karo buvo geresnė negu kt. Rytų Europos kraštuose (Lenkijoje, Rumunijoje, Ukrainoje, Rusijoje), nes lietuvių neapsunkino stipri antisemitinė tradicija. Tai pirmiausia paaiškinama tuo, jog svarbiausieji lietuvių priešai buvo rusai ir lenkai, taip pat dar nebuvo nacionalinės lietuvių buržuazijos, o tuo pačiu ir rimtesnės konkurencijos su nežemdirbiniuose versluose dominavusia žydija; lietuviai kaimiečiai nesiveržė dar ir į miestus. Todėl žydai lietuviams buvo greičiau sąjungininkai, negu priešai. Nesuvokia autorius ir lietuvių žydų bendradarbiavimo renkant Rusijos dūmą, kaip politinės abiejų tautų sąjungos užuomazgos reikšmės (darbe tam skirtos kelios eilutės).

Recenzuojamame darbe apeitas žydų „aukso amžius“, arba „medaus mėnesiai“ lietuvių – žydų santykiuose. Turiu galvoje laikotarpį nuo 1918 iki 1924 ir net iš dalies iki 1926 m., kuomet Lietuvoje buvo įgyvendinta personalinė žydų autonomija – unikalus, neturėjęs analogų pasaulyje reiškinys. Neišryškintas labai pozityvus vaidmuo Lietuvos valstybės kūrimesi.

XX a. 4 a-jame dešimtmety lietuvių – žydų santykiai, o tuo pačiu antisemitizmas šalyje, peraugo į kokybiškai naują etapą. Lietuvių verslininkų sąjunga, kurią dr. Vareikis traktuoja tik kaip profesinę organizaciją, kovojusia su savo konkurentais žydais, mano galva, virto nacionalistiniu lietuvių sąjūdžiu, siekusi eksproprijuoti žydiją (populiarus tapo 2 – aisiais – miestų reformos reikalavimas). Autorius nepastebi žydams nieko gero nežadėjusios radikaliosios Aktyvistų sąjungos, į kurią būrėsi voldemarininkai, krikščionys demokratai ir net valstiečiai liaudininkai, formavimosi, užsibaigusio 1940 m. rudenį LAFO įsteigimu. 4 – ojo dešimtmečio pabaigoje į ideologines voldemarininkų pozicijos perėjo ir „jaunieji tautininkai“. Tačiau dėl eilės priežasčių, pirmiausia dėl civilizuoto A.Smetonos požiūrio į žydus (jis dr. Vareikio rašiny yra paviršutiniškas ir iš esmės neteisingas) Lietuvoje net ir 4 – ojo dešimtmečio pabaigoje nebuvo priimti jokie antižydiški įstatymai, nesukūrė masinės antisemitinės („Geležinės gvardijos“ Rumunijoje, ar „sukryžiuotų strėlių“ Vengrijoje tipo) organizacijos, nevyko drastiški antižydiški akcesai. Todėl net ir šiuo laikotarpiu žydų padėtis buvo geresnė negu daugumoje kt. Rytų Europos šalių.

Į naują, labai grėsmingą žydams pakopą lietuvių – žydų santykiai peraugo pirmuoju sovietmečiu (1940 – 1941 m.). Tačiau dr. Vareikis dėl man nesuvokiamų priežasčių šio laikotarpio netyrinėja ir savo rašinį užbaigia 1940 m. birželio 15 – ają.

Ir paskutinė mano pastaba dėl recenzuojamo darbo skyrių proporcijų. Lygiai pusę rašinio (net iki 13 psl.) autorius skiria XIX ir XX a. pradžia (iki 1914 m.). Manychiau, jo Komisijai prireiks 1 išvados apie antisemitizmą krašte iki I Pasaulinio karo, 3 – 5 išvadų apie nepriklausomos Lietuvos laikotarpį ir 1 – 2 išvadų apie sovietinį laikotarpį (1940 – 1941 m.). Tokia proporcija turėtų būti išlaikyta ir tyrinėjime.

2000 11 30